

Läkemedelsdistributionens historia – läkemedel till folket på apoteket

Petra Nylund / Skriven 30.9.2017 / Publicerad 27.10.2017

© Kai Widell

Apoteken har i den övriga världen, men också i Finland, en rätt lång historia som central aktör i kedjan av läkemedelsdistribution. Redan på 1500-talet fungerade slotts- och stadsapotek i vårt land. De första officiella apoteken grundades i Åbo och Viborg 1689. Självständighetsåret 1917 fanns det redan över 250 apotek i vårt land.

De tidigaste apoteken var i huvudsak belägna i egna byggnader. Apotekskollektivet bestod förutom av apotekaren och hans familj ofta också av övrig apotekspersonal, tills man från och med 1950-talet grundade apotek i egna affärslokaler.

Sedan 1820-talet har också droghandlar uppstått i Finland med syftet att fungera som partiaffärer för apotekens läkemedel. De var vanligen små aktörer och tjänade därför inte ordentligt som partiaffärer. I början kringgick droghandlarna förordningarna och sysslade med detaljförsäljning. Till följd av det här grundades de första egentliga partiaffärerna i Tammerfors, Åbo och Helsingfors.

Tvånget att deklarerat trädde i kraft 1934 för utländska läkemedel, och 1936 utsträcktes det till att gälla alla läkemedelspreparat. I och med tvånget måste man ange sammansättningen i alla läkemedelspreparat. När man tidigare inte behövde ange sammansättningen kunde preparaten innehålla lite av varje.

– Kvacksalvare sålde vilka som helst mixturer och tinkturer, som skulle hjälpa mot alla krämpor. Från apotekarkårens sida förekom det redan tidigt kampanjer där man varnade för ”bedrägliga preparat”, berättar apotekaren **Bengt Mattila**, som har satt sig in i apotekens historia i Finland.

– Ett exempel på det här är de så kallade ”Williams piller”. De skulle hjälpa mot alla besvär. När de analyserades närmare upptäckte man att de bestod av enbart socker.

Apotekarna har enligt Mattila genom tiderna kämpat mot diffusa preparat.

– Kvalitetsbegreppet har alltid ingått i apotekens verksamhet. Vi måste alltid ha dokumentation om preparaten, och vi måste veta vad vi säljer.

Lagen om apoteksvaror från 1935 separerade slutligen apoteksvarorna från allmänna handelsvaror. Efter det fick apoteksvaror bara säljas på apotek. Försäljningen skulle kontrolleras av staten och vara tillståndspliktig.

Krigsåren prövade läkemedelsdistributionen

Naturligtvis sattes läkemedelsdistributionen i Finland på prov av kriget. Det dagliga arbetet förändrades på grund av kriget redan i det avseendet att de manliga anställda kallades till fronten.

– Civilapotekens lager belades med försäljningsförbud. I krigsområdena beordrade statsrådet apoteken att ställa sig till försvarsmaktens disposition och apoteken ålades att ge läkemedel till armén.

Under vinterkriget lyckades man upprätthålla en god situation i Finland i fråga om läkemedel. Grossisterna förberedde sig inför det kommande kriget och gjorde redan sommaren 1939 större inköp. Under mellanfreden och fortsättningskriget försvårades tillgången på läkemedel. Man införde exempelvis en noggrann reglering och apoteken erbjöd varandra hjälp. Många blandningar måste anpassas till de tillgängliga råämnena både på apoteken och på läkemedelsfabrikerna. Nya ersättande mediciner köptes in från andra länder, och Finland fick exempelvis läkemedel från Sverige som donation.

Patentmediciner blev vanligare efter kriget

Kemiska fabrikstillverkade patentmediciner hade länge ansetts vara lurendrejeri bland folket.

– Det förekom fall där kvaliteten hade varit dålig, och det stärkte misstroendet.

Förtroendet återskapades först på 1950-talet i takt med läkemedelsutvecklingen och det ökade antalet läkemedelsfabriker.

– Vid tiden för Finlands självständighetsförklaring var bara två procent av de läkemedel apoteken levererade fabrikstillverkade och 98 procent tillverkades på ett eller annat sätt på apoteken. Det här beskriver bra arbetets natur på den tiden – då gjordes en stor del av medicinerna för hand på apoteken.

Utvecklingen och tillväxten inom läkemedelsindustrin fick fart efter att andra världskriget tagit slut. Det här avspeglades också på apoteken. På 1960-talet var redan 90 procent av apotekens produkter fabrikstillverkade.

Kriget påverkade emellertid fortfarande läkemedelsproduktionen på många sätt. Under 1950-talets första år gick största delen av pengarna och materialen åt till att betala krigsskadestånden. Kartong och papp var populära förpackningsmaterial.

På 1970-talet verkade 13 läkemedelsfabriker i Finland.

– De finska fabrikerna gjorde i regel mediciner för finländarna. Man kunde redan av namnet på medicinen avgöra dess ändamål. De finländska preparaten hade namn som Kivuton (Smärtfri), Närästys (Halsbränna), Uni (Sömn), Vilu (förkylning), Lepo (Vila), Migreeni (Migrän), Hermotabletti (Nervtablett) och Antihappo (Antisyra), ler Mattila.

Apoteken var läkemedelsfabriker i miniformat

När den industriella tillverkningen var i barnskorna bestod många läkemedelspreparat av extrakt från medicinalväxter. Många av dagens fabrikstillverkade mediciner har beröringspunkter med någon medicinalväxt. Det här har utgjort en grund för den moderna läkemedelsproduktionen.

– Vi ska beakta att läkemedelstillverkningen på apoteken också omfattade exempelvis analys av råämnena, precis som i dagens läkemedelstillverkning.

Mattila säger att han hyser en stor respekt för den tidens apotekare och apotekspersonal.

– Innan partiaffärerna bildades var det ett stort arbete att planera och skaffa råvaror. Medicinalväxterna och deras behandling kräver stort kunnande och mycket planering. I medicinalväxterna kunde exempelvis halterna variera beroende på när de hade samlats in.

Man gjorde också halvfabrikat av många läkemedelspreparat som lagrades i apoteket, exempelvis mixturer eller tinkturer i koncentrerad form.

– De kunde användas i många läkemedelsblandningar, man behövde inte börja om från början varje gång i läkemedelstillverkningen.

När de kemiska kunskaperna ökade kunde man isolera de verksamma ämnena.

– Därmed kunde man också få en bild av den rätta dosen, i stället för att som tidigare treva sig fram på måfå.

Piller och pulver var populära fram till slutet av 1940-talet. Läkemedelsindustrin fick sitt genombrott först på 1950-talet, och allt mer tabletter började tillverkas.

Mattila visar sin gamla tablettmaskin.

– I broschyrerna till de här gamla maskinerna står det att man ska kunna tillverka 3 000 tabletter i timmen med dem. I verkligheten åstadkom man nog högst tusen tabletter i timmen, och också det krävde en hel del arbete.

Pillren gjordes av många slags ingredienser.

– Jag har hört berättas att förmöget folk hade för vana att be att apotekaren strödde lite bladsilver eller -guld på sina piller. Det här kan visserligen samtidigt ha försämrat upptagningen av läkemedlet i kroppen.

– Apoteken varumärkte sig själva redan tidigt. Det här kan man exempelvis se i den tidens trycksaker. På etiketter, bleckdosor och signaturer fanns alltid det egna apotekets symbol, och de var samtidigt reklam för apoteket. Kvaliteten skulle också synas i apoteksinredningen.

På apotekens egna förpackningar ville man också betona preparatets tillförlitlighet, när ”alla slags humbugs- och bluffämnen” importerades från utlandet.

Idag utgör de läkemedel som framställs på apoteken under en procent av hela recepturen. Omkring hälften av apoteken tillverkar fortfarande läkemedel för hand, trots att tillverkningen av läkemedel på apoteken har minskat betydligt under 2000-talet. Om ett apotek inte tillverkar läkemedel själv har det en skyldighet att beställa läkemedlen till kunden från ett så kallat kontraktstillverkningsapotek. Läkemedel som tillverkas på apotek är exempelvis munskölningsvätskor, olika slags salvor och dospulver för små barn.

– För många apotek är det inte längre lönsamt att tillverka läkemedel själv. Läkemedlen görs i små doser för varje patient, och tillverkningen kräver separata rum.

Apotekslokaler

Många apotek hade relativt stora egna laboratorier. Läkemedelstillverkningen tog stort utrymme i apotekslokalen. Det kunde finnas flera källare, exempelvis en vattenkällare med tinkturpress och salvakvarn, spritkällare, islager och kemikaliekällare. Det behövdes också rum för syror, tinkturer, salvor, oljor, glasvaror och andra utensilier, såsom förbandsmaterial, salvaburkar och bleckdosor.

– Som jämförelse kan man säga att när rummen där kunderna betjänades var små och de bakomvarande rummen stora är det numera precis tvärtom.

I forna tiders apotek fanns all kunskap man behövde för att kunna tillverka läkemedlen i apoteksbiblioteket.

– Förr i tiden var biblioteket en viktig del av apoteket. Där fanns exempelvis farmakopéer från olika länder och encyklopedier. I synnerhet encyklopedierna kan ännu idag vara användbara uppslagsverk.

I apoteken hade man också egna handböcker, dvs. receptböcker. Särskilt på landsbygden försökte man svara på kundernas behov.

– I receptböckerna hittar man recept för exempelvis mustaschvax och bleklösning. Det kunde också finnas recept för hur man blandar fyrverkeripjäser och i vissa apotek på landsbygden såldes till och med patroner.

I giftskåp förvarades fosfor för att döda råttor och stryknin för rovdjur. Dem fick man lösa ut från apoteket mot ett intyg från prästen. Under förbudstiden fick man alkohol endast på apoteken. Förbudslagen höll också på att försvåra läkemedelsdistributionen.

– Det var problematiskt när myndigheterna krävde att apoteken skulle rapportera mängden sprit som behövdes för tillverkningen av läkemedel. Det här kravet upphävdes senare.

Apoteksarbetets natur förändras

Till forntidens apotek hörde också nattjour, eftersom man måste få mediciner dygnet runt. För den jourhavande fanns det eventuellt en säng att sova i, och om situationen krävde det levererade den jourhavande medicinerna nattetid via en kontrollucka som fanns på apoteket av säkerhetsskäl. Först på 1940-talet övergick apoteken exempelvis i Helsingfors till ett altemneringssystem.

Arbetet var fysiskt ansträngande. Under arbetsdagen skulle man lyfta och bära tunga föremål. Ännu på 1950-talet kunde man vara tvungen att knåda och forma hundratals piller under en dag.

– Arbetsdagarna var långa och man arbetade emellanåt också under natten. Hierarkin var viktig, var och en utförde uppgifter enligt sin egen arbetsroll. Idag cirkulerar arbetsuppgifterna.

Trots de låga arbetsdagarna och brådskan krävde arbetet noggrannhet. I läkemedelstillverkningen kunde det behövas minimalt små satser. Vägningarna måste utföras med noggrannhet och fel fick inte förekomma. På apoteken tillverkades också ganska invecklade preparat.

– Tillverkningen av ögondroppar är ett exempel på ett ytterst utmanande läkemedelspreparat. Alla ingredienser samt tillverkningsredskap och -kärl måste steriliseras, men man måste också kunna räkna ut alla lösningsstyrkor för att preparatet inte skulle irritera ögat. Det skulle inte falla dagens apotek in att tillverka något sådant.

Man måste också ha en noggrann kännedom om många saker, såsom farliga och giftiga ämnen och deras egenskaper samt beteende. Kunskapen om hur man tillverkar läkemedel fanns på apotekens hyllor, men hur man hittade kunskapen baserade sig ändå på yrkeskunskap, erfarenhet och kännedom om källorna.

I dagens apotek produceras de läkemedel som säljs av läkemedelsindustrin, och den vetenskapliga och tekniska kunskapen finns materialiserad i läkemedlen. Den kunskap om läkemedel som personalen behöver har ändrat form. Det levereras enormt mycket mer läkemedel än förut, och mängden kunskap om läkemedlen har samtidigt också vuxit.

BENGT MATTILA

Utbildning: Provisor 1982

Hur kom det sig att du valde den här branschen/blev intresserad av branschens historia?

Som barn bodde jag på Diakonissanstalten, där min pappa var sjukhuspräst. Ibland tillbringade jag tid på Diakonissanstaltens apotek, där jag fick hjälpa till med små uppgifter. Det kanske hade betydelse när jag senare sökte praktikplats på apoteket. Under min karriär har jag arbetat på apotek med en stark farmacihistorisk bakgrund. Jag tycker att mitt intresse för historia också handlar om ett slags identitetssökande.

En erfarenhet som du aldrig kommer att glömma?

Jag håller farmacihistoriska guidningar i apoteksmuseet på Apoteket Svanen i Helsingfors enligt överenskommelse. Där har jag berättat om nya användningsändamål för gamla apotekspreparat. Till exempel blodiglar användes förr i tiden bland annat för att lindra svullnad vid tandvärk. I dag används blodiglar inom mikrokirurgin. I en grupp var det en ung kvinna som räckte upp handen och berättade att hon hade varit med om en sådan operation på Tölö sjukhus med mycket gott resultat. Det var fantastiskt att få bekräftelse på det jag berättade.

Finland 100 år

Det självständiga Finland fyller 100 år 2017. Vi firar vår generations viktigaste jubileumsår och det syns hela året i hela Finland och även utanför Finlands gränser.

Temat för jubileumsåret är tillsammans. Kring det här bygger vi upp året och firar det i samarbete.

Tidningen Sic! deltar också i jubileumsåret genom att i varje nummer under året publicera en artikel om läkemedelsområdets historia i Finland.

Petra Nylund

fil.mag.

Informatör, Fimea

MER OM ÄMNET

[Egen logotyp för lagliga försäljningskanaler för veterinärmedicinska läkemedel](#)

[Genom apotekstillsynen säkerställs läkemedels- och medicinerings säkerheten](#)

[Det krävs fördjupning för att starta apotekets webbtjänst](#)

[Apoteken spelar en viktig roll i förebyggandet av biverkningar](#)

LITTERATUR

Aptekeilla on ollut vaikeuksia toimittaa ex tempore -reseptejä. Julkaistu 20.1.2017. www.laakarilehti.fi

[Joutsen apteekki. www.joutsenapteekki.fi](http://www.joutsenapteekki.fi) >

Kostiainen E, m.fl., red. Pillereistä palveluiksi. Helsingfors: Libris Oy 2007.

Savela E. 150 vuotta Laurinkadun varrella Lohjan ykkösapteekin historia. Ylivieska: Lönnberg Painot Oy 2012.

[Puolet apteekkeista valmistaa lääkkeitä edelleen käsityönä. Julkaistu 12.6.2017. www.apteekkari.fi](#) >